NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-8]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

10.00.00-FILOLOGIYA
journal.namdu.uz
PHILOLOGICAL

UO‘K: 811.512.133

ERKIN A’ZAM ASARLARIDA GENDER STEREOTIPLARINING IFODALANISHI (“PIYODA” HIKOYASI MISOLIDA)

Shamshiyeva Diyora Isroilovna
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: diyorashamshiyeva5@gmail.com
ORCID: 0009-0004-8440-4308

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Erkin A’zamning “Piyoda” hikoyasi misolida madaniy gender stereotiplarining badiiy ifodalanishi tahlil qilinadi. Asarda erkak obrazlar va ayol obrazlar orqali jamiyatda hukm surib kelayotgan an’anaviy qarashlar, kundalik va oilaviy munosabatlar hamda o‘zbekona tasavvurlar bilan bog‘liq gender tasavvurlar ochib berilgan. Ayniqsa, Berdiboy obrazi orqali erkaklarga xos deb qaraladigan ijtimoiy mas’uliyat va xarakter yorqin tasvirlanadi. Tadqiqot davomida gender mazmunini yuzaga chiqaruvchi nutqiy birliklar orqali jamiyatdagi genderga oid qarashlar madaniy jihatdan tahlil qilinadi. Bu orqali qahramonlarning o‘zaro munosabati va muallif tasvir usullariga ham e’tibor qaratildi. Badiiy tahlillar natijasida gender stereotiplari bevosita ijtimoiy-madaniy qarashlar bilan bog‘liq holda aks ettirilganligi aniqlandi.*

Kalit so‘zlar: *gender stereotiplari, madaniy stereotiplar, genderga oid nutqiy birliklar, badiiy matn, qahramon xarakteri, badiiy tahlil, ijtimoiy qarashlar, stereotip va g‘urur ziddiyati.*

ВЫРАЖЕНИЕ ГЕНДЕРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЭРКИНА АЪЗАМА (НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗА «ПИЁДА»)

Аннотация: *В данной статье анализируется художественное выражение культурных гендерных стереотипов на примере рассказа Эркина Аъзама «Пиёда». Через мужские и женские образы в произведении раскрываются традиционные представления, бытовые и семейные отношения, а также гендерные взгляды, связанные с узбекским национальным мировоззрением. В частности, через образ Бердибоя ярко изображаются социальная ответственность и черты характера, традиционно приписываемые мужчине. В ходе исследования гендерные представления в обществе анализируются с культурной точки зрения посредством речевых единиц, выражающих гендерное содержание. Также особое внимание уделяется взаимоотношениям персонажей и авторским способам изображения. В результате художественного анализа установлено, что гендерные стереотипы в произведении непосредственно связаны с социально-культурными взглядами общества.*

Ключевые слова: *гендерные стереотипы, культурные стереотипы, гендерно маркированные речевые единицы, художественный текст, характер героя, художественный анализ, социальные взгляды, конфликт стереотипа и гордости.*

THE EXPRESSION OF GENDER STEREOTYPES IN ERKIN A’ZAM’S WORKS (BASED ON THE SHORT STORY “PIYODA”)

Abstract: *This article analyzes the artistic representation of cultural gender stereotypes in Erkin A’zam’s short story “Piyoda.” Through male and female characters, the work reveals traditional views prevailing in society, everyday and family relationships, as well as gender perceptions associated with Uzbek national mentality. In particular, the character of Berdiboy vividly reflects social responsibility and personality traits traditionally attributed to men. During the research, social attitudes toward gender are culturally analyzed through speech units that convey gender-related meanings. Special attention is also paid to the relationships between the characters and the author’s methods of depiction. The literary analysis demonstrates that gender stereotypes in the story are directly connected with socio-cultural perceptions of society.*

Keywords: *gender stereotypes, cultural stereotypes, gender-related speech units, literary text, character portrayal, literary analysis, social views, conflict between stereotype and pride.*

Kirish

Gender stereotiplari —barcha jamiyatlarda mavjud erkaklar va ayollarga xos bo'lgan xususiyatlar, xarakter va xulq andozalari yig'indisidir. Bu qarashlarga ijtimoiy hayotning barcha bosqichlarida duch kelishimiz tabiiy. Gender stereotiplari ham xuddi gender tushunchasidek barcha xalq, millat uchun xos hisoblanadi. Faqat gender individual hodisa, gender stereotiplari esa ijtimoiy tushuncha sanaladi. Ammo har ikkala termin ham "gender lingvistikasi"ning eng muhim tushunchalaridir.

Badiiy matn — xalq ko'zgusi. Ma'lum bir xalqning madaniyati, urf-odati, turmush tarzi, qarashlari va tasavvurlarini bevosita badiiy asarlar orqali bilib olish mumkin. Xususan, o'zbek adabiyotining zabardast vakili Erkin A'zam asarlari o'zbek xalqi hayotini haqqoniy va bezaklarsiz aks ettirishi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, adibning "Piyoda" asarida o'zbek madaniyatiga xos bo'lgan gender stereotiplari yaqqol aks ettirilgan. Asarda bosh qahramon Berdiboy madaniy gender stereotiplarining himoyachisi sifatida maydonga chiqadi. Bu obraz orqali "o'zbek erkagi" haqida tasavvur hosil qilish mumkin.

Erkin A'zamning "Piyoda" hikoyasida an'anaviy stereotiplar bilan yangilanayotgan zamon o'rtasidagi tafovutli qarashlar bahsi aks etganiga guvoh bo'lishimiz mumkin. Asarda Berdiboyning ijtimoiy qarashlari, nutqiy vaziyatlar orqali o'zbek milliy madaniyati va ijtimoiy hayotida ayollarni cheklovchi stereotiplar naqadar ko'p ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Adabiyotlar tahlili

Yangi asrda gender masalasi o'rganish anchayin jadallashayotgan mavzulardan biriga aylandi. Xususan, tilshunoslikda ham ushbu mavzuning keng o'rganilishi natijasida alohida soha — gender lingvistikasi yuzaga keldi. Gender tilshunosligi — bu jamiyatdagi til xususiyatlarini ijtimoiy jinsga bog'liq holda o'rganuvchi tilshunoslikning bir sohasi. Shuningdek, badiiy asarlarda erkak va ayol obrazlarining yaratilishi, ularning ijtimoiy holati va jamiyatda tutgan o'rni bevosita stereotiplar bilan bog'liq ekanligi mavzuni yanada chuqurroq o'rganish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Ijtimoiy stereotiplar haqidagi dastlabki qarashlar XX asr birinchi yarmida U.Lippman tomonidan ilgari surilgan bo'lib, u stereotiplar haqidagi ilmiy qarashlarni insonning tashqi olamni idrok etish jarayoni bilan bog'laydi. Uning fikricha, inson voqelikni kuzatib, keyin ta'riflamaydi, aksincha, madaniyat tomonidan avvaldan shakllantirilgan tasavvurlar asosida idrok etadi[1]. A.V.Kirilina gender stereotiplarini umumiy stereotip hodisasining xususiy ko'rinishi sifatida baholaydi. Olimaning fikricha, "gender stereotiplari —har ikki jins vakillarining sifatlari, atributlari va xulq-atvor me'yorlari haqidagi madaniy hamda ijtimoiy jihatdan shartlangan fikrlar va presuppozitsiyalar hamda ularning tilda aks etishidir"[2]. Demak, stereotip individual qarash emas, balki shaxsning voqelikni baholashiga yo'nalish beruvchi ijtimoiy-madaniy tafakkur andozasidir. Mazkur yondashuv gender stereotiplarini tushuntirishda ham muhim bo'lib, jamiyat erkak va ayolga xos deb qaraladigan xususiyatlarni oldindan belgilab qo'yishini ko'rsatadi.

Hozirgi kunda Erkin A'zam asarlari ham, gender stereotiplari ham keng tadqiq etilayotgan mavzulardandir. Gender va til munosabatlariga oid tadqiqotlarda erkak va ayol nutqidagi farqlar, ijtimoiy rollar va stereotipik qiyofaning tilga ta'siri masalalari yoritilgan. Erkin A'zam ijodi yuzasidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda yozuvchining badiiy mahorati O.Shofiyev tomonidan, asarlarining lingvopoetik tahlili Sh.Toshxo'jayeva tomonidan[3] va adib kinoqissalari tilining sotsiopragmatik xususiyatlari M.Xolmurodova tomonidan[4] keng yoritilgan. Ammo "Piyoda" asarida gender stereotiplarining aks etishi alohida tadqiqot obyekti sifatida o'rganilgan emas. Asar bir qarashda eski zamonda qolib ketgan odamning butun bir jamiyatga qarshi namoyishidek tuyuladi. Ammo asarning asl mohiyatini tadqiqotchi Safarali Qurbonov quyidagicha ta'bir qiladi: "… aslida, Berdiboyning asar davomidagi harakatlarini kuzatsak, milliy qadriyatlarning, ajdodlar merosining oyoqosti bo'layotganini ko'rib, nima qilishni bilmayotgan millatning jonkuyarlaridan biri edi"[5]. Genderga oid izlanishlar ham o'zbek tilshunosligida muayyan darajada olib borilayotgan bo'lsa-da, a gender stereotiplarining lisoniy ifodasi hali keng va tizimli o'rganilgan emas. Xususan, 2023-yili A.Ruziyev o'zining "Xususiy diskurslarda gender stereotiplarini farqlovchi nutq birliklari" PhD dissertatsiyasida gender stereotiplarini ifodalovchi nutq birliklarini tadqiq etgan[6]. M.Nazarovaning 2025-yilda tayyorlangan "Gender stereotiplarining lisoniy toifalanishidagi qiyosiy tahlil" nomli PhD dissertatsiyasida esa gender stereotiplarining qoraqalpoq va ingliz tillaridagi lisoniy xususiyatlari qiyosiy aspektda yoritilgan[7]. Mazkur tadqiqotlar sohada muayyan ilmiy natijalarga erishilganini ko'rsatsa-da, gender stereotiplarini o'zbek badiiy matnlari asosida tahlil qilish zarurati saqlanib qolmoqda. Shu nuqtayi nazardan, "Piyoda" hikoyasida gender stereotiplarining badiiy-lisoniy ifodalanishini tadqiq etish maqola mavzusining dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqolada Erkin A'zamning "Piyoda" asarida aks etgan madaniy gender stereotiplarini aniqlash va tahlil qilishda bir nechta ilmiy metodlardan foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasining asosini gender tilshunosligi, lingvokulturologik va lingvopragmatik yondashuvlar tashkil etadi.

Dastlab mavzuni yoritishda kontekstual tahlil metodi orqali asardagi voqealar yoritilgan jamiyat muhiti va qarashlari o'rganib chiqildi. Chunki tadqiqotda umumiy gender stereotiplari emas, aynan madaniy gender stereotiplariga urg'u berilgan. Shuningdek, maqolada gender yondashuv asosida tahlil amalga oshirilgan bo'lib, bu metod yordamida genderga oid an'anaviy stereotiplar, erkaklar va ayollarga xos stereotipik tasavvurlar va madaniy gender me'yorlari hamda

ularning badiiy ifodasi aks ettirilgan. Bundan tashqari, tadqiqotda qiyosiy-tahliliy metod ham qo‘llanilib, asardagi gender stereotiplari o‘zbek xalqining an’anaviy stereotiplari bilan qiyoslab o‘rganildi. Qolaversa, gender stereotiplarining ayollarga va erkaklarga xos jihatlari qiyoslanib tahlilga tortildi. Bu orqali badiiy matn va jamiyatdagi real muhit o‘rtasidagi bog‘liqlik ochib berildi.

Tadqiqot jarayonida hikoyadagi gender mazmunini ifodalovchi tasvirlar qahramonlarning nutqi, xatti-harakati, tashqi ko‘rinishi va oiladagi mavqeyi asosida saralandi. Aniqlangan stereotiplar ayol va erkak obrazlariga yo‘nalganligiga hamda asardagi mazmuniy vazifasiga ko‘ra guruhlashtirildi. Bunda genderga oid qarashlarning faqat bevosita ifodasiga emas, balki qahramonlarning bahosi, munosabati va nutqiy vaziyat orqali anglashiladigan mazmuniga ham e’tibor qaratildi. Natijada tashqi ko‘rinish, xulq-atvor, ta’lim va ijtimoiy faollik, oilaviy-maishiy vazifa, oiladagi mavqe, hissiy-axloqiy me’yor hamda gender me’yoridan chekinish kabi yo‘nalishlar ajratildi.

Natijalar va ularning tahlili

Hikoya qahramonning o‘z singlisi Gulsanamning Toshkentga o‘qishga ketishiga salbiy munosabati bilan boshlangan. Dastlab onasi, so‘ng dadasi va oxiri singlisi bilan bo‘lgan suhbatlarning hech biri uning fikrini zarracha o‘zgartira olmaydi. Uning onasiga aytgan:

“Toshkent deganlari anoyi shahar emas, apa…”[8, 295] gapida ayollarning ojiza ekanligi va ularning doimo himoya ostida bo‘lishi haqidagi stereotip vazminlik bilan ochib berilgan. Onaning:

“Zamonasi ekan, nachora! Mana, men o‘qimay nima bo‘ldim? Kunim —kir yuvish-u non yopish!”[8, 295] gapida an’anaviy gender stereotiplari aks etgan bo‘lib, unda ayollarning asosiy yumushi kundalik maishiy ishlardan iborat ekanligi ochiq aks ettirilgan. Shuningdek, bu gapda ayolning o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqara olmaganligi ichki armon sifatida sezilib turadi. Bu orqali yozuvchi gender stereotiplarining ko‘proq ayol hayotiga ta’sir etishini ko‘rsatib bergan.

Otasi bilan bo‘lgan suhbatda ham singlisining ayrim xatti-harakatlariga qarshiligi haqiqiy o‘zbek erkaklariga xos milliy-madaniy gender stereotiplarining yorqin ifodasi hisoblanadi. Xususan,

— Ota, bu Gulsanam… — deb g‘udrandi Berdiboy.

— O‘qishga ketyapti u. Toshkandga, — dedi Parda Qurbon kitobidan ko‘z uzmay. Shoshma, g‘urur bilan aytdimi shu gapni?

— Maylimi? O‘zi boshyalang yurardi…

— Boshyalang? Qachon? Yo‘g‘-e, Berdiboy, unday demang![8, 296]

Ushbu fikrda ayollarning tashqi ko‘rinishi, kiyinishi va yurish-turishi ustidan ham erkaklar nazorati kuchli ekanligi madaniy stereotip sifatida bo‘y ko‘rsatadi. Bunday holatlar asarning boshqa o‘rinlarida ham aniq tasvirlab berilgan:

Mehmonlarni olib ketgani kelsa, hovlida qandaydir qiz yuribdi… Boshyalang, sochi qirqilgan. Egnida yupqagina, piyozning po‘stidan ham yupqa-ye, yengsiz bir ko‘ylak, lozimdan-ku darak yo‘q. Kelinlari shu emish!

O‘zbek madaniy gender stereotiplariga ko‘ra, kelin milliy libosda, atlas ko‘ylak-lozimda, boshida do‘ppi yoki ro‘molda tasavvur etiladi. Shuning uchun Berdiboy bu holatdan anchagina hayratga tushadi va bu hayrati hamda jahlini yashirishni istamaydi. Onasini chetga tortib:

“Apa, ayting, —dedi, —boboydi oldida buytib yurmasin!”

Onasining unga javobi ham yuqoridagi fikrlar qahramonning shaxsiy qarashi emas, balki jamiyatdagi ustuvor qarashlardan biri ekanini tasdiqlaydi:

“Uylama, ulim, boboy qaramaydi.”

O‘zbek madaniy gender stereotiplarida erkaklarning bunday maqomi chetdan qaraganda “gender zo‘ravonligi” sifatida baholanishi mumkin. Ammo o‘zbek madaniyatida bu qarashlarning katta qismi erkakning g‘ururi, oriyati va o‘z chegaralarini himoya qilishi sifatida talqin etiladi.

“Anovi arzanda Muzaffarlari-chi, Muzaffarlari? E Berdiboye, qip-qizil chudaksizda! deydi kulib turib. Xotinini uyga olib kirib och biqiniga solishning, “aka, to‘g‘ri aytasan”, deyishning o‘rniga.”[8, 298]

Ushbu fikrlar orqali o‘zbek oilalarida erkaklar mavqeyi va vakolatlari qanchalik yuqori ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Hatto ayrim hollarda erlarning ayoliga qo‘l ko‘tarishi ham zo‘ravonlik emas, oila rahbari sifatida “tartibga, yo‘lga solish” deb baholanadi. Ta’kidlash joizki, bugungi kunda bu holatlar ancha kamayib, bu stereotip anchayin kuchsizlashib bormoqda. Bunga sabab ayollar huquqlari qonun bilan muhofaza etilayotganligidir.

Ayollarning yurish-turishi, xatti-harakatlari, ayniqsa, erkaklarga xos harakat deb baholanadigan velosiped minishi borasidagi stereotiplar Berdiboyning ishqiy tuyg‘ulariga-da salbiy ta’sir etadi. Qizning o‘zboshimcha qiliqlaridan qaytarishga uringan Berdiboy uni o‘z yo‘liga sola olmagach, bu muhabbatdan voz kechadi-qo‘yadi:

“...Qarasa mulla Shodining sochi taqimini o‘padigan, qushdek hurkak, qo‘ydek yuvosh qizi Gulchehra ko‘chaga velosiped minib chiqdi, keyin-eh!

Berdiboyning hayoti o‘shanda buzildi — yettinchi sinfdan beri Gulchehraga oshiq edi! (Qishloqda oyog‘idan chayon chaqib, shahar maktabiga o‘qishga o‘tganidan beri!)[8, 299]

Asarda Erkin A’zam uslubiga xos bo‘lgan kinoyaviylik hikoyaning ta’sirchanlik kuchini oshirgan. Aslida Berdiboy tilidagi piching, kinoyaviylik uning botinida jo‘sh urgan isyon, noroziligining fitratida namoyon bo‘lishidir[9]. U aslida

Gulchehrani jon dilidan sevsa ham, uning muhabbatidan g‘ururi ustun keldi. Chunki o‘zbek madaniyatida “ayol — erkakning g‘ururi” degan stereotip ustuvor sanaladi. Ya’ni o‘zbek erkaklari muhabbatdan kechsalar ham, g‘ururidan aslo voz kechishmaydi. Kechgan erkakka nisbatan jamiyatda salbiy munosabat bildiriladi. Buni quyidagi jumlalar orqali ko‘rishimiz mumkin:

“...Ay, Gulchehra, Gulchehra! Ay, esini yegan qiz! Nega o‘sha sabilni minding? Nega boshingni ochib yurding — tundek qora zulflaringni Berdiboydan o‘zgalar ham ko‘rsin debmi?.. O‘shanda boshginangga ro‘molginangni o‘rab, halimdekkina bo‘lib yursang, o‘sha erkakka chiqargan matahga oyoq oshirib minmasang — zaifalik o‘rningni bilsang, qiz bolaga nomunosib o‘sha makruh gapni og‘zingga olmasang… qo‘ling uzayib, oyoqlaring qisqarib qolarmidi, zolim qiz?! Mana, endi Berdiboydan hol so‘ra!..[8, 300]

Ushbu hikoyada gender stereotiplari mazmunan anglashilibgina qolmaydi, balki gender mazmunini ifodalovchi nutqiy birliklar orqali aniq aks etadi. Buni yuqoridagi fikrlardan ham anglash mumkin. Jamiyatda ayollardan Berdiboy tilidan aytilganidek, *“boshginasiga ro‘molginasini o‘rab, faqat ayollarga xos halimdekkina bo‘lish, erkaklar so‘zidan chiqmaslik, o‘z xohish-istaklarini ko‘ngil qa’riga ko‘mib qo‘yish”* kabilar kutiladi. Velosiped degan matoh ham faqat erkaklar uchun mo‘ljallangan. Shuningdek, “zaifalik o‘rningni bilsang” jumlasi erkaklarning ayollarga nisbatan past nazarda qarashidangina emas, balki ayollarni asrab-avaylashni hayotdagi eng muhim burchi deb qabul qilganligidan dalolat beradi.

Keltirilgan parchadagi gender mazmuni, avvalo, leksik-semantik birliklar orqali shakllangan. *“Ro‘mol”*, *“zaifa”*, *“qiz bola”* so‘zlari ayolning tashqi ko‘rinishi va ijtimoiy maqomiga doir an’anaviy tasavvurlarni faollashtiradi. “Matah” birligining velosipedga nisbatan qo‘llanishi esa predmetning oddiy nomini emas, Berdiboyning unga salbiy munosabatini ham ifodalaydi. Chunki qahramon velosipedni ayol uchun begona va nomunosib buyum sifatida baholaydi. Demak, mazkur birliklar matnda faqat nominativ vazifa bajarmay, ayol va erkakka xos deb belgilangan faoliyat chegaralarini ko‘rsatuvchi baholovchi gender markerlariga aylanadi.

“Boshginang”, *“ro‘molginang”*, *“halimdekkina”* shakllaridagi kichraytirish-erkalash qo‘shimchalari ham alohida pragmatik yuk tashiydi. Ushbu shakllar tashqi jihatdan mehr va yaqinlikni ifodalagandek ko‘rinsa-da, nutqiy vaziyatda ular qahramon istagan *“ideal ayol”* qiyofasini yumshoq ohangda talab qilish vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Ayniqsa, *“halimdekkina”* so‘zida belgi darajasining kuchaytirilishi ayoldan muloyimlik, itoatkorlik va ko‘zga tashlanmaslik kutilishini anglatadi. Shunday qilib, subyektiv baho shakllari Berdiboyning hissiy holatini ifodalash bilan birga, gender me’yorini til orqali mustahkamlaydi.

Parchaning sintaktik qurilishi ham qahramonning genderga oid pozitsiyasini ochadi. *“Nega o‘sha sabilni minding?”*, *“Nega boshingni ochib yurding?”*[8, 300] kabi ketma-ket so‘roq gaplar javob olish uchun emas, qizning xatti-harakatini qoralash va unga baho berish uchun qo‘llangan ritorik so‘roqlardir. *“O‘rab yursang”*, *“minmasang”*, *“o‘rningni bilsang”* shakllari shart mayli vositasida ifodalangan bo‘lsa-da, mazmunan buyruq va talabga yaqinlashadi. Bu gaplar ayolning boshini yopishi, belgilangan o‘rnini bilishi va erkaklarga xos deb qaralgan mashg‘ulotdan tiyilishi kerakligi haqidagi presuppozitsiyani yuzaga chiqaradi. Binobarin, stereotip faqat alohida so‘zlarda emas, gapning modal va sintaktik tuzilishida ham voqelanadi.

Mana, endi Berdiboydan hol so‘ra!.. jumlasida Berdiboyning g‘ururi va hissiy kechinmalari o‘rtasida qattiq kurash ketayotganini anglash mumkin. Qahramon qanchalik qiynalmasin, qizning bu qilmishlariga ko‘z yumishni erkaklik sha’nidan ayrilish, o‘z-o‘ziga qarshi chiqish sifatida qabul qiladi.

Berdiboyning singlisini Toshkentda o‘qishini xohlamasligi va hatto:

“Er bo‘lsa shu yerdan ham topilar edi…”[8, 296] fikri orqali ayollarning jamiyatdagi o‘rni, qizlarning ta’lim olishiga munosabat va ularning oiladagi mavqeyi bilan bog‘liq stereotipik qarashlar yaqqol ko‘zga tashlanadi. Qolaversa, yuqoridagi fikrda qiz bolaning asosiy vazifasi ta’lim olish, kasb egallash orqali jamiyatda o‘z o‘rniga ega bo‘lish emas, balki oilaviy hayot hamda uy yumushlariga tayyor va ega bo‘lishdangina iboratligi uqtirilgan. Uning nazarida ideal qiz— itoatkor, uyatchan va an’anaviy me’yorlarga bo‘ysunuvchi qizdir. Shuning uchun Berdiboy qizlarning velosiped minishi, erkin yurishi, ro‘mol o‘ramasligi yoki shaharda o‘qishini “buzilish” sifatida qabul qiladi. Shunda ham qahramon bor aybni butunlay ayollarga ag‘darib qo‘ymaydi. Bu hodisalarning asl aybdori Rajab bodi deb biladi:

Toshkentdan shunday bir antiqa tomosha topib keldiki, kuy-qo‘shiqdan tashqari shappotdek joyidan kino ham ko‘rsatar ekan. Qo‘ni-qo‘shni, mahalla-ko‘y oqshomlari bodining ayvonini to‘ldirib tekin kino ko‘rgani to‘planardi. Keyin bunaqa matah ko‘paydi, rasmga kirdi.[8, 298] Ushbu jumlada jamiyat hayotida yangiliklarning o‘rni va bu jarayonga jamiyat taqlidi yaqqol ko‘rsatib berilgan. *Keyin… qiz-juvonlar hayo atalmish dahmazaga qo‘l siltab, ko‘chada ishvakorona qadam tashlaydigan bo‘lishdi* (bu qismda ayollar uchun asosiy me’yor sifatida hayo, andisha va kamtarlik kabi xususiyatlar belgilangan, jamiyat qatori muallif ham ayol-qizlarning bu chegaradan chiqishini salbiy baholaydi. O‘zbek madaniy gender stereotiplarida ham erkaklarning xulq-atvoridagi salbiylik odatiy qabul qilinadi, ammo ayollarning biroz salbiy xatti-harakati ham “buzuqlik” sifatida baholanadi). *Yigit-yalangning sochi yelkasiga tushdi, surnaypocha shim-u, zaifona guldor ko‘ylak kiymagani qolmadi* gapida ham erkaklarning tashqi ko‘rinishiga oid me’yoriy chegaralar aniq ko‘rsatib berilgan. Soch o‘stirish, guldor ko‘ylak kiyish kabi gender transformatsiyalari erkaklar uchun o‘ta salbiy holat sifatida tasvirlangan.. *Ashur novvoyning kelini uch go‘dagini chirqiratib “Sevaman! Sevsam nima qilay?” deya shahrisabzlik dorboz bolaga ergashib ketdi.*[8, 299] Muallif tashqi ko‘rinishdagi

o‘zgarishlarni batafsil bayon etib, bu jarayonlar faqatgina tashqi ko‘rinish emas, balki jamiyatdagi kundalik turmush-tarzi, insonlar hayoti, xatti-harakatiga ta’sirini ochib bergan.

Mazkur tasvirda *“qiz-juvonlar”* va *“yigit-yalang”* umumlashtiruvchi juft birliklari qarama-qarshi gender guruhlarini nomlaydi. Ular bilan birikkan *“ishvakorona”*, *“hayo”*, *“zaifona”* kabi baholovchi so‘zlar esa xatti-harakat va tashqi ko‘rinishni jinsga xos me’yor asosida tavsiflaydi. *“Zaifona guldor ko‘ylak”* birikmasida kiyimning rangi va shakli ayollik belgisi sifatida talqin qilinib, uning erkak qiyofasida paydo bo‘lishi salbiy baholanadi. “Hayo atalmish dahmaza” ifodasida esa *“atalmish”* va *“dahmaza”* birliklari avvalgi qadriyatga kinoyaviy munosabatni kuchaytiradi. Natijada muallif bayonida an’anaviy gender chegaralarining buzilishi bir necha baholovchi leksema va qarama-qarshi nominatsiyalar yordamida ko‘rsatiladi.

Ammo asarni faqat ayollarni me’yorlashtiruvchi stereotiplardangina iborat deyishimiz to‘g‘ri emas. Bosh obraz ayollarning yurish-turishi-yu vazifalarini nazorat qilgani holda, erkaklarning ham jamiyatda, oilada mas’uliyat, vazifalari mavjud va muhim ekanligini ilgari suradi:

“Nimadan so‘z boshlashni bilmay Berdiboy beixtiyor tomorqaga nazar tashladi. Qarovsiz! Olmalarning tagi yumshatilmagan, shoxlari sinib, mevalari yerga to‘kilib yotibdi —molga yem. Devor tagida o‘sgan ikki tup anor beboshbog’ gangib yurgan ikki qo‘tir echkiga tayyor ermak. Hovliga tutash keng sayhon suvsizlikdan tors-tors yorilib, ajriqzorga aylangan”. Ushbu fikrlarda ro‘zg‘or yumushlari to‘liq ayollar bo‘ynida emasligi, kuch talab etadigan ayrim yumushlar (tomorqa va uy hayvonlariga qarash kabilar) erkaklar zimmasida ekanligiga ishora mavjud. Shuning uchun ushbu qarovsizliklarni Berdiboy onasiga emas, balki otasiga ko‘rsatib o‘tishni xohlaydi:

— *Anovi yerni chopib, biron nima ekish kerak edi,— dedi Berdiboy azbaroyi gapni yurishtirib olish maqsadida.*

— *Ihm, chopish kerak, ekish kerak,— deya ma’qullab qo‘ydi ota.*[8, 296]

Yoki:

“...Endi apam bu yerni “uyim, mening uyim” deb gapiradi. Parda Qurbon bo‘lsa miq etmaydi, “ha, uying, sening uying” degandek quloq qoqmay o‘tiraveradi. Chunki ro‘zg‘orning tizgini, jami bordi-keldisi apamning qo‘lida! Bu ishlarni ko‘ring, e, dod-ey!”[8, 298] Ushbu jumlalar orqali oilada erkak o‘z mas’uliyatini o‘zi bajarishi lozimligi, ayollarga yuklab qo‘yish uning oiladagi mavqeyiga jiddiy zarar yetkazishi, ya’ni hukmronlik ayollarning qo‘liga o‘tib ketishi mumkinligiga ishora mavjud. Shuning uchun asar bosh qahramoni ayollardan vazifalarini talab etgani holda o‘zi ham oiladagi mas’uliyatini teran anglaydigan shaxs sifatida gavdalantirilgan:

Ushbu parchada *“ro‘zg‘orning tizgini”* metaforik birikmasi oiladagi boshqaruv va hokimlik ma’nosini ifodalaydi. “Tizgin” leksemasining lug‘aviy ma’nosi boshqarish vositasi bilan bog‘liq bo‘lsa, matnda u qaror qabul qilish vakolatining ayol qo‘liga o‘tganini anglatadi. *“Uyim, mening uyim”* shaklidagi egalik qo‘shimchasi va kishilik olmoshining yonma-yon kelishi egalik ma’nosini kuchaytirib, Berdiboy nazaridagi an’anaviy oilaviy rollarning o‘zgarganini ko‘rsatadi. *“Miq etmaydi”*, *“quloq qoqmay o‘tiraveradi”* frazeologik birliklari esa Parda Qurbonning passivligini salbiy baholaydi. Shu tariqa erkakning oiladagi mavqeyi bevosita *“kuchsiz”* yoki *“mas’uliyatsiz”* so‘zlari bilan nomlanmaydi; u metafora, egalik shakllari va baholovchi fe’llar orqali implitsit tarzda anglashiladi.

“... ikkita munchoqdek-munchoqdek qizalog‘i bor; birovdan kamdir, birovdan ziyod ro‘zg‘or qilsa, hech kimdan non-osh so‘ramasa…”[8, 294] Ya’ni Berdiboy ro‘zg‘orni otasiga o‘xshab ayoli zimmasiga yuklab qo‘ymagan. Qo‘lidan kelgancha oilasini moddiy va maishiy jihatdan ta’minlashni o‘z vazifasi deb biladi. Asarda insonlarning gender jihatdan stereotipik me’yorlarga mos kelmasligi yoki chetga chiqishi ularni qarshi jins vakillari orasida mavqeyi tushib borishidan dalolat beradi.

Tahlil qilingan misollarni umumlashtirish asosida “Piyoda” hikoyasidagi gender stereotiplarini ularning yo‘nalishi, ayol va erkak obrazlariga xos ko‘rinishlari hamda badiiy vazifasiga ko‘ra tasniflash mumkin.

1-jadval

“Piyoda” hikoyasida aniqlangan gender stereotiplarining tasnifi

Gender stereotipining yo‘nalishi	Ayol obrazlariga oid ko‘rinishlar	Erkak obrazlariga oid ko‘rinishlar	Asardagi asosiy vazifasi
Tashqi ko‘rinishga munosabat	Bosh kiyimi, soch va kiyinishning milliy mezonlar asosida baholanishi	Erkak ayol tashqi ko‘rinishini nazorat qiluvchi; erkak qiyofasining an’anaviy mezonlar asosida baholanishi	Berdiboy qarashlari va yangilanayotgan turmush tarzi o‘rtasidagi tafovutni aks ettirish
Xulq-atvor me’yorlari	Itoatkorlik, kamtarlik, muloyimlik va o‘zini cheklash	Qat’iyatlilik, talabchanlik va nazoratchilik	Qahramonlar xatti-harakatlariga gender

Gender stereotipining yo‘nalishi	Ayol obrazlariga oid ko‘rinishlar	Erkak obrazlariga oid ko‘rinishlar	Asardagi asosiy vazifasi
			me’yorlari asosida baho berish
Ta’lim va ijtimoiy faollik	Qiz bolaning ta’lim olishi va mustaqil faoliyatiga cheklov	Oila a’zolarining qarorlari uchun javobgarlik	Qizlarning ta’lim olishiga doir eski va yangicha qarashlar to‘qnashuvi
Oiladagi mavqe	Ayolning oila boshlig‘iga so‘zsiz bo‘ysunishining tabiiy holat sifatida qabul qilinishi	Erkak oila boshlig‘i, himoyachi va oilaga mas’ul shaxs	Asardagi an’anaviy oilaviy munosabatlarni yoritish
Oilaviy-maishiy vazifalar	Uy-ro‘zg‘or ishlari va oilaga g‘amxo‘rlik ayolning asosiy vazifasi sifatida belgilanishi	Oilani moddiy ta’minlash, tomorqa va xo‘jalik ishlarini bajarish erkak zimmasidagi vazifa	Oila yumushlarining erkak va ayol o‘rtasida an’anaviy taqsimlanishi
Hissiy-axloqiy me’yor	Ayol hayo, or-nomus va odob doirasidagi xulqi bilan baholanishi	Erkakdan g‘urur, oriyat va hissiyotlarni oshkor qilmaslik kutilishi	Berdiboyning muhabbat va erkaklik g‘ururi o‘rtasidagi ichki kurashining namoyon bo‘lishi
Gender me’yoriga qarshilik va undan chekinish	Gulsanamning o‘qishga intilishi, Gulchehraning velosiped minishi va belgilangan talablarga bo‘ysunmasligi	Yigitlarning tashqi ko‘rinishidagi o‘zgarishlar hamda Parda Qurbonning oiladagi mavqeyining sustlashuvi	Gender me’yorlarining o‘zgarishi hamda Berdiboy bilan zamonaviy muhit o‘rtasidagi ziddiyatni ochish

Tasnif natijalari asarda ayol va erkak obrazlariga qo‘yilgan talablar o‘zaro bog‘liq tizimni tashkil etishini ko‘rsatadi. Ayolga nisbatan belgilangan itoatkorlik, hayo va oilaparvarlik me’yorlari erkakka yuklangan himoyachilik, nazorat va moddiy mas’uliyat bilan uyg‘unlashadi. Shu bilan birga, mazkur me’yorlardan chekinuvchi obrazlar an’anaviy qarashlarning o‘zgarayotganini ko‘rsatadi. Demak, hikoyadagi gender stereotiplari erkak va ayolning oiladagi hamda jamiyatdagi mavqeyini o‘zaro belgilovchi madaniy model sifatida namoyon bo‘ladi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari “Piyoda” hikoyasidagi gender stereotiplari faqat ayollar xatti-harakatini cheklovchi qarashlardan iborat emasligini ko‘rsatadi. Asarda ayoldan itoatkorlik, hayo va oilaga sadoqat kutilsa, erkakka ham oilani moddiy ta’minlash, yaqinlarini himoya qilish va ro‘zg‘or mas’uliyatini o‘z zimmasiga olish talabi qo‘yiladi. Shu sababli Berdiboyning qarashlarini faqat ayollarga nisbatan nazorat sifatida baholash asar mazmunini to‘liq ochib bermaydi. U ayollarning yurish-turishini an’anaviy mezonlar asosida baholashi bilan birga, erkakning oiladagi vazifalariga ham qat’iy munosabat bildiradi.

Lingvistik tahlil natijalari mazkur stereotiplarning uch asosiy sathda ifodalanganini ko‘rsatadi: leksik sathda genderga ishora qiluvchi nominatsiyalar va baholovchi birliklar, morfologik sathda kichraytirish-erkalash hamda egalik shakllari, sintaktik-pragmatik sathda esa ritorik so‘roq, shart mayli ko‘rinishidagi talab va presuppozitiv mazmun yetakchilik qiladi. Bu vositalar alohida holda emas, nutqiy vaziyat tarkibida o‘zaro birikib, qahramonning ayollik va erkaklik haqidagi me’yoriy tasavvurlarini yuzaga chiqaradi. Shuning uchun hikoyadagi gender stereotiplarini aniqlashda voqea va obraz tavsifi bilan cheklanmay, aynan til birliklarining tanlanishi hamda kontekstdagi baholash vazifasiga tayanish muhimdir.

Parda Qurbon va Berdiboy obrazlarining qiyosi bu jihatdan alohida ahamiyatga ega. Parda Qurbonning ro‘zg‘or ishlariga loqaydligi va oiladagi boshqaruvning ayol qo‘liga o‘tishi Berdiboy tomonidan erkaklik mavqeyining susayishi sifatida qabul qilinadi. Berdiboy esa o‘z oilasini ta’minlashni, farzandlari va ro‘zg‘ori uchun javobgar bo‘lishni erkaklikning muhim belgisi deb tushunadi. Demak, qahramonning genderga oid qarashlarida nazorat va cheklov bilan bir qatorda burch hamda mas’uliyat tushunchalari ham mavjud.

Gulsanam va Gulchehra obrazlari esa an’anaviy gender me’yorlarining o‘zgarmas emasligini ko‘rsatadi. Gulsanamning Toshkentda o‘qishni tanlashi, Gulchehraning velosiped minishi, boshyalang yurishi va o‘z istagiga ko‘ra harakat qilishi ayolning ijtimoiy faolligi hamda mustaqil qaror qabul qilishiga doir yangicha qarashlarni ifodalaydi.

Berdiboyning bu holatlarga qarshiligi uning shaxsiy fe'l-atvoridangina kelib chiqmaydi, aksincha bu munosabat qahramon voyaga yetgan ijtimoiy-madaniy muhit ta'siri bilan bog'liq.

Shuningdek, asardagi gender stereotiplari muallifning bevosita hukmi tarzida emas, asosan qahramonlarning nutqi, o'zaro munosabati va voqealarga bergan bahosi orqali namoyon bo'ladi. Erkin A'zam kinoyaviy tasvir vositasida Berdiboyning qarashlarini bir tomondan milliy qadriyatlarga sadoqat, ikkinchi tomondan esa o'zgarib borayotgan hayot tarziga moslasha olmaslik (qabul qilmaslik) sifatida gavdalantiradi. Shu bois hikoyadagi gender stereotiplari an'anaviylik va zamonaviylik o'rtasidagi ziddiyatni yuzaga chiqaruvchi muhim badiiy vosita vazifasini bajaradi.

Hikoyadagi genderga oid qarashlar qahramonlarning yosh xususiyatlari bilan ham bog'langan. Berdiboy an'anaviy turmush mezonlariga intilsa, Gulsanam va Gulchehra kundalik hayotga kirib kelayotgan yangiliklarni tabiiy qabul qiladi. Shu tariqa ularning qarama qarshiligi faqat erkak va ayol munosabati doirasida qolmay, turli avlodlarning hayot tarzi va qadriyatlarga munosabatidagi tafovutni ham ifodalaydi. Bu esa gender stereotiplarining davr ta'sirida yangilanib boradigan madaniy hodisa ekanini ko'rsatadi. Muallif mazkur o'zgarishlarga bir tomonlama hukm chiqarmaydi, balki ularni qahramonlar o'rtasidagi bahs va ziddiyatlar vositasida o'quvchi mulohazasiga havola qiladi.

Xulosa

Erkin A'zamning "Piyoda" hikoyasi tahlili shuni ko'rsatadiki, asarda gender stereotiplari o'zbek xalqining milliy-madaniy qarashlari, urf-odatlari va ijtimoiy me'yorlari bilan uzviy bog'liq holda badiiy aks ettirilgan. Hikoyadagi Berdiboy obrazi orqali erkaklik, g'urur, oilaviy mas'uliyat va ayollar xatti-harakatlarini nazorat qilish kabi an'anaviy gender tasavvurlari namoyon bo'lsa, ayol obrazlari orqali itoatkorlik, hayo, kamtarlik va oilaparvarlik kabi stereotipik me'yorlar yoritilgan.

Erkin A'zamning "Piyoda" asari badiiy tahlili shuni ko'rsatadiki, asarda madaniy gender stereotiplari nafaqat qahramonlar xarakteri, balki jamiyatning umumiy qarashlari orqali ham ochib berilgan. Yozuvchi erkak va ayollarga munosabatni kundalik maishiy tasvir bilan cheklamay, ularning ijtimoiy rollari, jamiyatdagi o'rni va mas'uliyati, tashqi ko'rinishi-yu xulq-atvoriga bog'liq holda yoritib beradi. Badiiy matn tahlili davomida gender stereotiplari individual emas, balki ijtimoiy hodisa ekanligi ochib berildi. Chunki asardagi stereotipik qarashlar qahramonlarning shaxsiy fikri emas, balki xalq tomonidan shakllantirilgan mezonlar va me'yorlar, qadriyatlar bilan chambarchas bog'liqdir. Demak, "Piyoda" hikoyasi madaniy gender stereotiplarini badiiy matn doirasida tahlil etish uchun muhim manbalardan biri bo'la oladi. Asarda genderga oid stereotiplarning lingvomadaniy va ijtimoiy jihatlari uyg'unlashtirilgani hikoyaning badiiy-estetik qiymatini yanada oshiradi.

Asarda gender stereotiplari nafaqat qahramonlar nutqi va xatti-harakatlarida, balki ularning dunyoqarashi, ijtimoiy munosabatlari hamda gender mazmunini yuzaga chiqaruvchi nutqiy birliklarda ham o'z ifodasini topgan. Shu bilan birga, yozuvchi an'anaviy qarashlar va zamonaviy hayot tarzi o'rtasidagi ziddiyatni Berdiboy obrazi misolida badiiy talqin etadi. Natijada gender stereotiplari individual qarash sifatida emas, balki jamiyat tomonidan shakllantirilgan madaniy hodisa sifatida namoyon bo'ladi.

Demak, "Piyoda" hikoyasi o'zbek jamiyatida genderga oid tasavvurlar, qadriyatlar va stereotiplarning badiiy ifodasini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Asarda gender stereotiplarining lingvomadaniy va ijtimoiy jihatlarda yoritilishi yozuvchining badiiy mahoratini namoyon etish bilan birga, gender masalalarini milliy mentalitet kontekstida tadqiq etish uchun ham muhim ilmiy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lippmann W. Public opinion. - New York: Harcourt, Brace and Company, 1922. - P. 81.

2. Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты. —М.: Институт социологии РАН, 1999. — С. 44.

3. Toshxo'jayeva Sh. Erkin A'zam asarlari lingvopoetikasi: Filol.fan.bo'y.fal. dok… diss.avtoref. - Farg'ona, 2017. - 49 b.

4. Xolmurodova M. Erkin A'zam kinoqissalari tilining sotsiopragmatik aspekti: Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. - Andijon, 2021. - 134 b.

5. Qurbonov S. Ko'ngil taftishi yoxud qalb tug'yoni talqinlari /Erkin A'zam badiiy olami (ilmiy maqolalar va suhbatlar to'plami). — T.:Turon zamin ziyo, 2014. — 145 b.

6. Ruziyev A.Y. Xususiy diskurslarda gender stereotiplarni farqlovchi nutq birliklari: PhD diss. - Andijon, 2023. - 147 b.

7. Nazarova M. Gender stereotiplarining lisoniy toifalanishidagi qiyosiy tahlil: PhD diss. Avtoref. - Nukus, 2025. - 55 b.

8. Shofiyev O. Erkin A'zamning badiiy mahorati. Mer-Ak Publishing House, 2020. B. 121.

9. A'zam E. Piyoda // XX asr o'zbek hikoyasi antologiyasi. - Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat imliy nashriyoti, 2016. -B. 294-306.

References

1. Lippmann, W. (1922). Public Opinion. New York: Harcourt, Brace and Company. p. 17.

2. Kirilina, A. V. (1999). Gender: Linguistic Aspects. Moscow: Institute of Sociology of the Russian Academy of Sciences. p. 10.

3. Toshkhojayeva, Sh. (2017). Linguopoetics of Erkin A'zam's Works. Abstract of the Dissertation for the Degree of Candidate of Philological Sciences. Fergana. p. 55.

4. Kholmurodova, M. (2021). The Sociopragmatic Aspect of the Language of Erkin A'zam's Screenplays. PhD dissertation. Andijan. 134 p.

5. Qurbonov, S. (2014). Interpretations of Spiritual Reflection and Emotional Turmoil. In The Artistic World of Erkin A'zam (Collection of Scholarly Articles and Interviews). Tashkent: Turon Zamin Ziyo. 145 p.

6. Ruziyev, A.Y. (2023). Speech Units Differentiating Gender Stereotypes in Specific Discourses. PhD dissertation. Andijan. 147 p.

7. Nazarova, M. (2025). A Comparative Analysis of the Linguistic Categorization of Gender Stereotypes. Abstract of PhD dissertation. Nukus. 55 p.

8. A'zam, E. (2016). Piyoda. In: XX asr o'zbek hikoyasi antologiyasi. Tashkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" State Scientific Publishing House, pp. 294-306.

9. Shofiyev, O. (2020). The Artistic Mastery of Erkin A'zam. Mer-Ak Publishing House. p. 121.